

1. UMJESTO UVODA: KAKO PRISTUPITI ISTRAŽIVANJU BUNJEVAČKIH IDENTITETA?

Rezultati mojih dugogodišnjih istraživanja kulturnog naslijeđa hrvatske etničke grupe poznate pod imenom Bunjevci postupno su ukazivali na potrebu da se osmisli teorijski pristup istraživanju njihovoga identiteta. Brojni su teorijski pristupi istraživanju identiteta različitih etničkih formacija.¹ Kada se bavimo Bunjercima kao etničkom grupom, pristup istraživanju njihovoga identiteta čini se mnogo složenijim. Svaka etnička formacija ima višestruki identitet. Kada se služim izrazom etnička formacija, imam na umu svu raznolikost etničkih, društvenih, konfesionalnih, lokalnih ili regionalnih i drugih grupacija. Bunjevci su ostvarili višestruki identitet već i samom činjenicom da su se razdvojili u tri ogranka u određenom razdoblju svoje prošlosti.

Bunjevci potječu s područja jugoistočne Bosne, Hercegovine i Dalmacije, odakle su se u nekoliko seobnih valova tijekom 17. stoljeća raselili: u Bačku (Vojvodina) sa širim područjem Podunavlja (na prostoru današnjih država Srbije i Mađarske) i u sjevernu Dalmaciju, potom i na područje Like, Primorja i Gorskog kotara. Na taj je način svaki bunjevački ogranak postao dijelom različitog etničkog, kulturnog i političkog okruženja. Ta činjenica značajno je utjecala na oblikovanje njihovoga identiteta u različitim uvjetima, onakvima kakve su u vrijeme doseljavanja zatekli na određenim prostorima te u kojima su se i dalje razvijali sve do današnjih dana.

Kada je riječ o Bunjercima kao etničkoj grupi, značajni pokazatelji njihovoga identiteta su: njihovo etničko ime i govor, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. To su najprepoznatljivija obilježja njihovoga zajedničkog podrijetla, ona kohezivna sila zahvaljujući kojoj su uspjeli sačuvati svijest o pripadnosti jednoj specifičnoj grupi koja ima mnoga distinktivna obilježja u odnosu na druge grupe u svojem okruženju.

Identitet je jedan od najvažnijih pojmova u etnologiji i kulturnoj antropologiji uopće, o njemu se uglavnom raspravlja u kontekstu suvremene kulture. Koliko je meni poznato, istraživanje etnogeneze jedne etničke grupe na teorijskoj se razini nije povezivalo s istraživanjem njezinoga identiteta. Takav pristup čini mi se posebno važnim u istraživanju kulturne povijesti etničke grupe Bunjevaca. Istraživanjem etnogeneze jedne takve grupe zapravo počinjemo dobivati uvid u problematiku koja se tiče pitanja njihovoga identiteta u povijesnom kontekstu. Stoga je pitanje identiteta Bunjevaca kao etničke grupe u prošlosti važno uzeti u obzir, kako zbog povijesnih okolnosti koje

¹ Vidi u: Grbić 1994:20-47; *Etničnost, nacija i identitet* 1998; *Kultura, etničnost, identitet* 1999 i dr.

su uzrokovale njihovo razdvajanje u 17. stoljeću, tako i zbog posljedica toga razdvajanja, koje su utjecale na etnokulturni razvoj svih raseljenih bunjevačkih ogranaka. Ako zanemarimo pitanje njihove etnogeneze, ne možemo dobiti pravi i jasan uvid u oblikovanje njihovoga identiteta u prošlosti. Te spoznaje mogu biti veoma značajne jer mogu ponuditi objašnjenje za određene aspekte identiteta Bunjevaca u različitim sredinama i u suvremenom kontekstu. Takav se obuhvatan uvid ne može postići u istraživanjima identiteta, ograničenima na *analizu predodžaba koje zajednice stvaraju o sebi i o drugima te simbola kojima označuju svoju različitost* (Škrbić Alempijević 2003:425). Možemo se osloniti na njihovu kolektivnu memoriju i mitove o njihovome podrijetlu, ali to ne može biti dovoljno za izgradnju predodžbe o Bunjercima kao grupi koja je prije raseljenja u prvom redu bila obilježena zajedničkim etnikom, govornim obilježjima i teritorijalnom pripadnošću. Tim spoznajama može značajno pridonijeti istraživanje njihove etnogeneze.

Zbog čega je važno saznati više o identitetu Bunjevaca kao grupe u prošlosti do trenutka u kojem su zbog stjecaja povijesnih okolnosti morali biti razdvojeni u dva prepoznatljiva ogranka (treći ogranak koji se označava dalmatinskim nije uvijek posve prepoznatljiv)?

Istražujući etnogenezu Bunjevaca, zapravo pokušavamo utvrditi procese njihova nastajanja i oblikovanja u etničku grupu komparativnom analizom. Kombinacijom istraživanja njihove tradicijske i suvremene kulture može se postići holistički pristup istraživanju pitanja njihovoga identiteta. Na taj bi način rezultati istraživanja mogli dati osnovu za pokušaj interpretacije povijesti bunjevačke kulture. U isto vrijeme, takva istraživanja mogu dati doprinos boljem poznavanju nacionalne kulturne povijesti uopće. *Ako se pojedinim pojavama može odrediti etnička skupina koje ih je oblikovala, onda se dalje mogu, prateći sudbinu tih pojava, otkrivati etnogenetski procesi koji su slabo (ili nikako) dokumentirani pisanim izvorima. Takvim pristupom moguće je otkriti procese etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca kao dijela hrvatskog naroda, koji se uslijed povijesnih zbivanja odijelio u tri odvojena ogranka. (...) Etnološki pokazatelji potkrepljuju tvrdnju da su Bunjevci od svojih početaka bili sastavnim dijelom hrvatskoga nacionalnog korpusa. Te su spoznaje to bitnije što se zna da se srpska historiografija, pa i etnologija, trudila svim sredstvima dokazati srpsko podrijetlo Bunjevaca. Argumentiranim pobijanjem takvih nastojanja i utvrđivanjem novih činjenica njihove kulturne povijesti mogu se prikupiti dokazi za rasvjetljavanje njihove etnogeneze* (Černelić 2003:410-411). Ako se takvim spoznajama pridruže istraživanja sadašnjeg stanja svijesti Bunjevaca o njihovoj pripadnosti, može se postići cjelovit prikaz njihove kulture te se mogu pratiti etnokulturni procesi njihovoga oblikovanja kao etničke grupe, a posredno i konstrukcije njihovoga identiteta, od najranijih vremena do današnjih dana.

Nakon što su se Bunjevci razdijelili u nekoliko ogranaka, svaki od njih našao se pod utjecajem različitih pritisaka u svojem novom okruženju. Zanimljivo je usporediti kako pripadnici ogranaka podunavskih Bunjevaca, s jedne strane, i ogranaka primorskih Bunjevaca, s druge strane, iskazuju svoj identitet, u uvjetima različitih etničkih, kulturnih, društvenih i povijesnih okolnosti, u kojima se svaki od ovih dvaju ogranaka zatekao, a uslijed kojih su se njihovi identiteti nadalje oblikovali. Usporedbom bi

mogli biti obuhvaćeni i ostali bunjevački ogranci u Lici (pa i u Gorskom kotaru) i u Dalmaciji, međutim, zasad u njima nisu obavljena istraživanja o njihovome identitetu, tako da ću svoja zapažanja ograničiti na dvije spomenute bunjevačke grane.

Nakon odvajanja ove dvije bunjevačke grane razvijale su svoj identitet u sasvim različitim okolnostima. Podunavski Bunjevci žive u multikulturnoj sredini, koja nije predstavljala prepreku za očuvanje njihovoga kulturnog naslijeđa. Međutim, pritisak dominantne hegemonijske mađarske politike, kasnije zamijenjene srpskom, u području dijela podunavskih Bunjevaca od sredine 19. stoljeća, snažno je utjecao na svijest tamošnjih Bunjevaca. Dok su predstavnici mađarske vlasti zanemarivali njihovu etničku pripadnost, srpski su vlastodršci njome na različite načine manipulirali.²

Takve okolnosti uvelike su utjecale na način konstrukcije višestrukoga identiteta dijela podunavskih Bunjevaca koji danas žive u okviru Srbije. Dio ovog bunjevačkog ogranka koji živi na području Mađarske bio je pod drugačijim oblicima političkog pritiska s ciljem asimilacije svih hrvatskih i drugih manjinskih pripadnika različitim sredstvima.³

Pod stalnim pritiskom dokazivanja svoje hrvatske nacionalne pripadnosti oblikovali su specifična razlikovna obilježja svojega kulturnog identiteta. Ona su postala simboli njihovoga identiteta, najčešće iskazani javnim predstavljanjem određenih specifičnih elemenata njihovih tradicijskih običaja te različitim oblicima kulturne i izdavačke djelatnosti.⁴

Za razliku od podunavskih Bunjevaca, primorski Bunjevci žive u okruženju stanovništva iste vjeroispovijesti i nacionalnosti. Različitog su podrijetla te se međusobno razlikuju na povijesnoj, društvenoj, kulturnoj i govornoj osnovi. Primorski Bunjevci sebe određuju u prvom redu u odnosu prema građanima Senja. U usporedbi s podunavskim Bunjercima, konstrukcija njihovoga identiteta bila je sasvim drugačija. Istraživanja identiteta ovoga bunjevačkog ogranka, na temelju analize načina odijevanja, načina privređivanja i govora kao čimbenika identifikacije, pokazala su *da je u pojmu kolektivnog identiteta primorskih Bunjevaca uključena i objektivna dimenzija, pozivanje na stvarni kulturni inventar, razlikovni u odnosu na druge zajednice, i subjektivna, koja obuhvaća odnos prema vlastitome nasljeđu i baštini drugih.* (...) *Primorski Bunjevci, kako u povijesnom, tako i u suvremenom diskurzu, predstavljaju "senjske druge", koji nisu samostalno konstruirali sliku o svojoj različitosti, nego se predodžba o njima kao pomalo egzotičnim, ali kulturno i gospodarski "zaostalijim" žiteljima regije stvarala u Senju, u centru moći na koji su bili upućeni. Slika o odnosu Senjana i primorskih Bunjevaca kreira se na osnovi niza binarnosti: "mi" – "drugi", "urbano" – "ruralno", "centar" – "periferija", "civiliziran" – "kulturno manje vrijedan"* (Škrbić Alempijević 2003:441-442).

Obje bunjevačke grane zasnivaju svoj identitet na određenim elementima njihovoga tradicijskog kulturnog naslijeđa. Različiti uvjeti života i različito povijesno, društveno, kulturno i etničko okruženje snažno su utjecali na konstrukciju identiteta

² O tim pitanjima vidi više u: Černelić 1994; ibid. 1994a.

³ O tome više vidi u: Lakatoš 1914; Grbić 1994:50-55.

⁴ Primjerice vidi u: Sekulić 1991; Zelić 2000; Stantić 2001; Vojnić Hajduk et al. 2006 i dr.

kako podunavskih tako i primorskih Bunjevaca. Ukazat ću na tu razliku na primjeru tradicijskog odijevanja, koji pokazuje na koji način svaka od tih dviju grana izgrađuje svoj identitet putem simbola.

Način odijevanja primorskih Bunjevaca predstavlja jedno od specifičnih obilježja njihovoga identiteta jer je njihov odnos prema odrednicama njihove vlastite kulture negativan. Način njihovog odijevanja poima se kao ruralan, s negativnom konotacijom spram vlastite kulture, nasuprot urbanome načinu odijevanja Senjana. Takav stav dobro ilustrira iskaz jedne kazivačice Bunjevke: *Kad sam ja bila mala curica, i ja sam došla s ćaćom u Senj, to sam sigurno bila ružno obučena, sigurno da jesam. A djeca su se tu igrala i curice su imale one fine krpice i ono kako se šilo, nije to kao sad bilo, i viču: "Ge Bunjevku, ge Bunjevku!"* Bunjevci ne doživljavaju bilo koji vlastiti tradicijski odjevni predmet "narodnom nošnjom", pa tako primjerice jedan kazivač iskazuje, uspoređujući se sa superiornijim Senjanima: *Nemate šta o našoj odjeći napisat. Mi smo vam narod bez nošnje, narod bez običaja. To je bila bijeda, vuneno, iskrpano, okrpano... Zato su Senjani uvijek ove ljude, nas, podcjenjivali. Oni su bili Senjani, oni su bili građani.* Pojam narodne nošnje doživljavaju isključivo kao svečano, bogato izrađeno ruho s izrazitom estetskom funkcijom, a takav je način odijevanja njihovoj skupini nepoznat. Međutim, prepoznaju ga kod drugih skupina, a idealnim primjerkom "prave nošnje" smatraju slavonsku narodnu nošnju, o kojoj su predodžbu dobili preko masovnih medija, ali i u osobnim kontaktima, budući da su primorski Bunjevci u prvoj polovici 20. stoljeća iz ekonomskih razloga odlazili u Slavoniju. Način odijevanja primorskih Bunjevaca simbol je njihovoga identiteta, a u isto vrijeme ih simbolično odvaja od predstavnika dominantne kulture (ibid. 431-433).

Način odijevanja bačkih Bunjevaca iz okolice Subotice i Sombora, kao dijela podunavskih Bunjevaca, također je simbol njihovoga identiteta, ali za razliku od primorskih oni svoju tradicijsku odjeću visoko vrednuju. Takav odnos prema bunjevačkoj nošnji imaju i druge etničke grupe u njihovome okruženju, a njihova nošnja cijenjena je i izvan užih lokalnih okvira. Bački Bunjevci imaju veoma raznoliku tradicijsku odjeću, koja varira od više varijanti svakodnevnog do svečane, od ruralne do urbane.⁵ Zanimljiv je njihov pozitivan stav prema svakoj varijanti tradicijske nošnje. Svaki dio odjeće imao je svoju namjenu, bilo da se koristio u svakodnevnom životu ili u posebnim svečanim prigodama, kao što i danas u promijenjenim civilizacijskim prilikama predstavlja značajan simbol njihovoga identiteta. O takvim pojedinostima njihovoga pozitivnog odnosa prema vlastitom tradicijskom načinu odijevanja mogli bi se nabrajati brojni primjeri. Navela bih jedan zanimljiv detalj o takvom odnosu prema jednom odjevnom predmetu. Pripadnici lokalne zajednice Bunjevaca iz Bačke, koji danas u Hrvatskoj žive ponajviše u Zagrebu i bližoj okolici, imaju poseban odnos prema tkanoj pregači, koju svaki novi naraštaj nasljeđuje od svojih roditelja ili daljih predaka, bez obzira na to ima li u obitelji ženskih potomaka. Tu su tradiciju prihvatili u svojem zavičaju i prenijeli je i u novu sredinu. Svaka obitelj, barem one obitelji s kojima smo u pripremi izložbe *Iz baštine bačkih Hrvata Bunjevaca* dolazili u kontakt, ima barem jednu takvu

⁵ Više o tradicijskoj odjeći bačkih Bunjevaca vidi u: Maglica 1998; Petrović 1998.

pregaču, kao dio inventara koji su naslijedili od svojih predaka. Sličan odnos imaju i prema papučama s karakterističnim ukrasima vezenima zlatnim i srebrnim nitima, koje se još i danas izrađuju u Subotici. Ovi primjerci odjevnih predmeta danas imaju značenje simbola njihovoga kulturnog identiteta (Černelić 2004:125).

Dakle, u objema bunjevačkim granama način tradicijskog odijevanja predstavlja simbol njihovoga identiteta. Gotovo dijametralno suprotan odnos, jedan pozitivan a drugi negativan, prema simboličnom iskazivanju vlastitoga identiteta na primjeru tradicijske odjeće, rezultat je različitih etnokulturnih, povijesnih, gospodarskih i društvenih utjecaja u sredini u kojoj se svaki od ovih dvaju bunjevačkih ogranaka na različit način razvijao kroz razdoblje od nekoliko stoljeća. Dok su primorski Bunjevci društveno i ekonomski u podređenom položaju u odnosu na svoje susjede, bački Bunjevci imaju u pravilu dobru gospodarsku podlogu, premda se kao grupa u cjelini ne mogu svesti na istu društvenu ljestvicu.

Našlo bi se još dosta primjera koji bi potkrijepili iznesena zapažanja kako odnos prema tradicijskoj baštini ovisi o različitim vanjskim utjecajima te kako oni mogu na različit način djelovati na konstrukciju identiteta ogranaka jedne etničke grupe zajedničkog podrijetla, stjecajem povijesnih (a možda i nekih drugih) okolnosti razdvojenih nekoliko stoljeća.⁶ Stoga holistički pristup u istraživanju njihove tradicijske baštine, kao i etnokulturnih procesa koji su pogodovali nastajanju i oblikovanju bunjevačke etničke grupe, može pridonijeti boljem razumijevanju i objektivnijim spoznajama o pitanjima konstrukcije identiteta bunjevačke grupe kao cjeline, kao i višestrukih identiteta svakog odvojenog ogranka. Svaki se bunjevački ogranak nadalje sastoji od više regionalnih zajednica, od kojih svaka na specifičan način i u drugačijim uvjetima izgrađuje svoj lokalni identitet, manje ili više svjesna zajedničkog podrijetla s drugim ograncima istoga naziva, istih ili sličnih jezičnih osobina.

Imajući u vidu svu složenost pristupa istraživanju bunjevačkih identiteta, saznanja o njihovoj kulturnoj povijesti i etnogenetskim procesima njihovoga nastajanja i oblikovanja u prepoznatljivu etničku grupu mogu nam biti od iznimne koristi u daljnjim istraživanjima različitih aspekata identiteta ove kompleksne etničke grupe. Doprinos tim saznanjima su stranice koje slijede.

⁶ Više o konstrukciji bunjevačkih identiteta vidu u: Černelić 2006.